

Kovács M. Mária - Örkény Antal

Káderek

Proletár értelmiség

"Életében tisztázatlan kérdések nincsenek"

BEVEZETŐ.....	2
BÁNÁTI TIBOR (a kalocsai kollégium volt igazgatója).....	11
LENCSES PÁL (aki eltitkolta, hogy munkáskáder)	14
MIKSÓ LÁSZLÓ (volt agitátor, jelenleg általános iskolai magyartanár)	21
SUTUS ISTVÁN (volt kőműves — az Erzsébet híd építésének politikai kormánybiztosa).....	29
TAKÁCS László (beosztott egy vállalatnál)	43
WALTER GÉZA (segédmunkás — az 56-os forradalmi bizottság tagja — marxista tanár).....	50
.....().....	61
Függelék	62

Munkahelyi pártszervezeti ajánlás 1950-ből

"Javasoljuk dolgozó társunkat a szakérettségis iskolára annak alapján, hogy csoportunknál, mint traktorvezető 2 éve dolgozik, becsületes munkájáért.

Dolgozó parasztszármazású, osztályhű. Szovjetunióhoz való viszonya jó. ÁMG-n belül tervét túlteljesítette. Társadalmi munkát végez a DISZ szervezetben. Vállalt feladatával tisztában van. Általános képzettsége megfelelő, felfogóképessége jó.

Egyéni élete kifogástalan. Világnézete nem vallásos. Baráti köre megfelelő. A Szovjetunió irányába helyesen foglal állást. Megfelelő továbbtanulásra. Életében tisztázatlan kérdések nincsenek."

JEGYZŐKÖNYV

Készült a kalocsai állami Kilián György szakérettségis tanfolyamon 1952. április 29-én tartott kollégiumi munkaértekezleten.

IGAZGATÓI BESZÁMOLÓ

"A szakérettségis tanfolyamokon az új típusú szocialista vezető káderek kiképzése folyik. Azoknak a kádereknek, akik képesek leküzdeni a szocializmust építő munka minden nehézségét és diadalra tudják vinni a munkásosztály harcát.

Munkásosztályunk vezetésével dolgozó népünk a kommunizmust építő Szovjetunió segítségével a Párt útmutatása szerint viszonylag békés körülmények között sikeresen rakja le a szocializmus alapjait. Amíg népünk üzemekben, földeken és hivatalokban és iskolában megfeszített munkával, de büszke örömmel építi boldog jövőjét és készül május elsejére, a nemzetközi proletariátus harcos seregszemléjére, addig pár kilométerre tőlünk a kulákokkal és amerikai imperialistákkal szövetséget kötött Tito és aljas bandája mérhetetlen nyomorba és szenvedésbe dönti a jugoszláv dolgozó népet. Amíg a mi felszabadult dolgozó népünk gyárakat, iskolákat, vasutat, kórházakat, napközi otthonokat épít, amíg dolgozó parasztságunk a beadási kötelezettségének teljesítésével egyre bőségesebben biztosítja életszínvonalunk emelkedését, addig az imperialista agresszorok Koreában

fertőzött rovarokkal és halált okozó baktériumokkal ölik meg a bölcsőben a gyermeket, a tűzhelynél az anyát, és munkapad mellett a férfit.

Ilyen nemzetközi helyzetben különös jelentősége van munkaértekezletünknek.

Legelőször nézzük meg, mi ennek az alapfeltétele. Első alapfeltétele az, hogy az államhatalom és a munkásosztály vezetésével a dolgozó nép kezében van. Hogy ez így van, azt a Dicsőséges Szovjet Hadsereg győzelmének köszönhetjük. Mire használta fel a munkásosztály ezt a hatalmat?

Megszüntette a kizsákmányolást, megszüntette a kiváltságos osztályok kultúrmonopóliumát, bevitte a munkás és paraszt fiatalok tízezreit a főiskolák és egyetemek padjai közé, hogy megteremtse a nép értelmiségét, akik képesek diadalra vinni a munkásosztály ügyét."

Részlet egy interjúból, 1981 őszén

"Az értelmiséget ma sem az teszi értelmiséggé, hogy megvan a marhalevele róla."

BEVEZETŐ

Ma már csak levéltárban őrzött iratok, poros osztálynaplók, véletlenül megmaradt iskolai dolgozatok őrzik az emlékét. És talán húszezer ember, akiknek az élete negyven éve egy rövid időre találkozott, hogy azután szerteágazzon megannyi sikerré és kudarccá. Pedig egykor ez a szó egy új korszak dicsőségét hirdette; transzparensen vitték és éljeneztek május elsejéken; újságokban és faliújságokon toborozták a jelentkezőket rá. Így nevezték: szakérettségi.

Három évtized múltán, amikor foglalkozni kezdtünk az ötvenes évek kínálta nagy karrierekkel és mobilitási pályákkal, azt hittük, mindez már történelem. De hamar kiderült, hogy a szakérettségi emléke ma is szélsőséges indulatokat ébreszt az egykori hallgatókban. Mert itt valami többről van szó, minthogy a szakérettségisek is kijártak valamilyen iskolát. Ez a kísérlet szinte egyedülálló mobilitásra nyújtott lehetőséget. A résztvevők egyik napról a másikra változtathatták meg társadalmi pozíciójukat, kezdtek új életet és találtak új emberi kapcsolatokat. Hogyan látják önmagukat, és hogyan látnak minket? Erre kerestük a választ, amikor közel tíz éve hét volt szakérettségissel elmesélttük az életüket. Azóta sok év elmúlt, a megkérdezettek és saját életünk is megváltozott. De amikor elővettük újra az akkori magnószalagokat, beszélgetéseink még izgalmasabbnak tunk. És ma, amikor ismét önvallomásra bírjuk néhányukat, nemcsak a történelemre, de a mára és benne önmagunkra is kíváncsiak voltunk.

Munkánk során számos embert kerestünk meg, akaratlanul is megbolygatva életüket. Segítségüket ezúton szeretnénk megköszönni.

"Rendezzenek tanfolyamokat, tanítsák őket (a munkásokat), tegyék meg őket biztosoknak. Csakis ők, ha soraikból funkcionáriusok fognak kikerülni, csakis ők fogják elérni azt, hogy a régi hivatalnokok seregéből, hogy a régi hivatalnokok seregéből afféle Vörös hadsereg alakuljon ki, amelyeket a munkások irányítanak."

1918. december

A szakérettségi előzményei

Révai József a MÁVAG nagygyűlésén hirdette meg, hogy "...Még ebben a tanévben létesítünk egyelőre Budapesten, az ország szívében, a magyar munkásosztály centrumában egy egyesztendő előkészítő tanfolyamot, az egyetemre való felvételre, fiatal üzemi munkások számára. Ez a tanfolyam érettségi bizonyítványt ad a megfelelő vizsgák letétele után. Mi kísérletezünk és tovább

fogunk kísérletezni azzal, hogy megmentsük a tehetséges, de középiskolát nem végzett munkásgyerekeket az érettségi szükségességtől az egyetemre való jutásnál."

A meghirdetett új oktatási forma, a szakérettségi célja az volt, hogy a rossz társadalmi helyzetű, hátrányos származású fiatalok számára megnyissa az érvényesülés útját. Ez az oktatáspolitikai szándék 1945 után valójában nem volt előzmények nélküli. A demokratikus gondolkodású értelmiség és egyes politikai irányzatok körében már a II. világháború előtt több elképzelés született arról, miként lehetne az oktatást demokratizálni, a szülői házból hozott hátrányokat csökkenteni és az esélyegyenlőséget mindenki számára biztosítani. Jól mutatja ezt néhány elszórt kísérlet a korszakban - mint például az Eötvös Kollégium története. Megfogalmazódtak különböző nézetek, elitista és populista elgondolások egyaránt, de a hatalmi körök érdektelensége folytán átfogó, az oktatás egészét érintő politikai lépések ekkor még nem történtek.

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a háború befejezése után egy új, demokratikus politikai berendezkedés reményében ezek a követelések különösen erőteljesen fogalmazódtak meg a közéletben. Ennek első jelei szinte már az első pillanattól érzékelhetők voltak. Így már a kezdet kezdetén, 1945-től a munkáspártok, a szakszervezetek, illetve a társadalom és a pedagógusok egyes csoportjai a munkásoktatás sürgős megszervezését követelték az oktatásügyi tárcától. A baloldali pártok körvonalazták elképzeléseiket is: két-három év alatt 5-10 ezer munkás- és parasztszármazású közigazgatási és műszaki szakembert kell kiképezni esti tanfolyamokon, rövidített esti középiskolai osztályokban, főiskolai esti előkészítő tanfolyamokon, miközben folyamatosan meg kell nyitni az iskolák kapuit a korábban onnan kiszorultak előtt. Már ekkor megfogalmazódik az az igény is, hogy az egyetemekre és főiskolákra akár közvetlenül, előképzettség nélkül vegyenek fel hallgatókat. Egy demokratikus és nyitott oktatáspolitikai képe rajzolódik ki ezekben az elgondolásokban, ahol a sokféle múlttal és előtörténettel érkező diákság egyenlő feltételekkel indulhat el szakmai karrierjén.

Mindezek első lépéseként, az MKP már 1945 októberétől határozott küzdelmet indított az oktatás radikális átalakításáért és ezen belül különösen a rendhagyó káderképzés gyors megszervezéséért. A párt a társadalmi igazságtétel érve mellett a szovjet példa sikereit hangoztatta és szegezte érvként szembe az oktatás színvonaláért aggódó ellenfeleivel. E példák közül is kiemelkedett a RABFAK (munkásfakultás) intézménye. Ez már 1919 óta működött, és előbb csak Moszkvában, később pedig a Szovjetunió minden jelentősebb egyetemi központjában a munkások felsőfokú beiskolázásának legfőbb eszközét jelentette az egyetemek hagyományos struktúráját nagyjából érintetlenül hagyva. Bár 1928-ra már 176 RABFAK működik, hallgatóinak létszáma elérte az 57.000-et, és a munkás-paraszt származású egyetemi és főiskolai hallgatók 60%-a, innen került ki, de működése ugyanazokat a problémákat vetette fel, mint ami Magyarországon várható volt és be is következett. Nevezetesen, hogy az egyetemek hagyományos szervezete nehezen fogadta magába az új intézményt, és ahol csak tudta akadályozta működését. További állandó problémát jelentett az ilyen tanfolyamok hallgatóinak megfelelő színvonalú előképzettsége és az elvárásoknak való meg nem felelése. Nem véletlen tehát, hogy Lukács György és a kommunista párt sietve próbálja megnyugtanni a közvéleményt és a pedagógus szakmát. Az egyetemek számának szaporodásával kapcsolatban "felmerül az a kérdés, - és különösen külföldi oldalról -, hogy ez a színvonal leszállítását jelenti-e? Mindenekelőtt úgynevezett gyorstalpalásról annyiban egyáltalán nem lehet beszélni, mert hiszen az egyetem 4-5 éves kurzusokból áll, és a munkásfakultások azoknak a munkásoknak és parasztoknak a részére keletkeztek, akik a felsőoktatásba akartak jutni, akik tehát üzemi munkájuk elvégzése után esti kurzusokon kapták meg 2-3-4 év alatt azt a kvalifikációt, amelynek segítségével egyetemre vagy technikára jutottak."

A gondok azonban nem voltak ilyen könnyen feloldhatók, mivel a speciális képzési formák létrehozása nem csupán oktatási kérdés volt, és a körülötte zajló politikai vitákban - nagyon hasonlóan a szovjet példához - nem csupán az esélyegyenlőség megteremtése forgott kockán. A munkás és paraszt káderkiemelések és az oktatás általános demokratizálásának követelése különösen az újonnan szerveződő vagy korábban csak szűk társadalmi bázissal működő pártok

számára volt létkérdés, mivel ők nem rendelkeztek képzett apparátussal a megszerzett - vagy megszerezni kívánt - politikai-hatalmi funkciók betöltésére. Nem véletlen tehát, hogy az oktatás rendhagyó formái e tekintetben azonnal politikai küzdelmek tárgyává váltak.

Bibó István 1947-ben nagyon pontosan foglalja össze az oktatási reformtörekvések mögött meghúzódó, eltérő érdekeket és indítékokat: "A különféle tanfolyamokon rövid úton szerzett diplomák során sajnos, meglehetősen bizonytalan összetételben keveredik össze a tárgyi tudásvágy és harcos osztálytudat, a társadalmi felemelkedés, az osztályváltás bevallott vagy be nem vallott vágyával és az egykor félbeszakadt tanulmányok könnyű és gyors befejezésének a kívánságával."

A kommunista párt törekvés mögött sem nehéz felismerni az idézett osztályváltás gondolatából következő káderpolitikai szempontokat: az illegalitásból és az emigrációból hirtelen megszerveződő párt egyáltalán nem rendelkezett megfelelően képzett szakembergárdával.

Ugyanakkor a párt ideológiai arculatából az következett, hogy a gyorsan bővülő apparátusába egyre nagy számban megfelelően képzett - vagy legalábbis nem teljesen képzetlen - munkáskáderek kerüljenek. A hagyományos képzési utak pedig ehhez csekély esélyt nyújtottak. A politikai szempontok az oktatás általános reformtörekvései közül így a felsőfokú képzés reformját és ezen belül a rendhagyó képzés kialakításának szükségességét tolták előtérbe.

Részben ennek tudható be, hogy már nagyon korán, 1945. november 21-én megjelent a 11.140/1945. M.E. számú rendelet, amely utat nyitott a rendhagyó képzésnek, miközben a célok továbbra is körvonalazatlanok maradtak. A rendelet úgy intézkedett, hogy tanfolyamokat lehet tartani az egyetemek egyes karain az 1945/46. valamint az 1946/47. tanévben olyan személyek részére, akik az egyetemi (főiskolai) tanulmányok folytatásához szükséges iskolai előtanulmányaikat önhibájukon kívül nem végezheték el. A tanfolyamok képesítő hatályáról a rendelet nem intézkedett, ellenben előírta, hogy a jelentkezőknek meg kell szerezniük mind az üzemi bizottságok jelölését, mind pedig az Országos Szakszervezeti Tanács bizonyítványát a továbbtanuláshoz szükséges "szellemi képességekről". Így a szakszervezetek a szervezés, a felvételek és a beiskolázás legfőbb irányítójává válhattak olyannyira, hogy például sokszor még az egyetemekre is nyomást gyakorolhattak "hogy jelentkezessenek azok is, akiknek - semmilyen - végzettségük nincs".

1947 elejére ennek megfelelően kialakult a rendhagyó felsőfokú képzés országos intézményrendszere, és tanfolyamok működtek a Bölcsészettudományi Karon Budapesten, a Jogtudományi karon Budapesten, Pécsen, Debrecenben és Szegeden, az Orvostudományi Karon Pécsen, valamint a közgazdasági felsőoktatásban Budapesten. A hallgatói létszám azonban nagyon alacsony volt (általában 100-200 fő között, de volt, ahol a 100 hallgatót sem érték el), és ha a Minisztérium és az egyetemek ki is szorultak a felvételek befolyásolásából, ennek ellensúlyozására a képesítések körüli vitákban és a szakmai színvonal megőrzése kapcsán komoly utóvédharcot folytattak.

A hagyományos oktatási rendszer és a miniszteriális irányítás ellenállását az MKP úgy kívánta megkerülni - és megtörni - hogy az elszórtan működő és sok ellenállásba ütköző, legális egyetemi munkástanfolyamok mellett számos saját oktatási programot indított be: 1945 és 1947 között több mint tízezer, korábban munkás és paraszt foglalkozású hallgató járt néhány hónapos megyei pártiskolába, több mint nyolcvanezer ember hallgatott esti szemináriumokat, s tíz és tízezrek hallgattak pártnapi előadásokat, falusi Szabad Föld Téli Estéket. Ebben az időszakban ezerötszázan végeztek kéthónapos, egész napos központi pártiskolát, négyezren felsőfokú munkásakadémiát, kétszázan pedig hathónapos vezető kádereknek szervezett központi pártiskolát. Napjainkig is gyakran találkozhatunk olyan visszaemlékezésekkel, amelyek úgy emlékeznek vissza ezekre a tanfolyamokra, mint ahol először jutott lehetőség tanulni, és megszerezni a legalapvetőbb ismereteket a világról.

Ma már nehéz lenne megállapítani, hogy a sok tízezer új káder között mennyi volt korábban valóban munkás- és paraszt foglalkozású. Feltehetően ők voltak többségben, s ők lettek a pártapparátus vezető káderei, a különböző pártszervezetek aktivistái, pártmunkásai. Ők képviselték

a kommunista pártot a különböző szakszervezetekben, az üzemek vezetésében és az államigazgatásban egyaránt. A termelőüzemekben a szakszervezetek és az üzemi bizottságok a káderek kiválasztás és képzés fontos intézményeivé váltak: a kommunista párt 1945-1946-tól folyamatosan emelt ki munkásokat, és állította őket az Üzemi Bizottságok élére vagy más irányítói beosztásokba. Kiemelt káderek hallgatták az újonnan szervezett közigazgatási tanfolyamokat, és a honvédség, a belügyminisztérium, valamint a rendőrség kurzusait is.

Mégsem állíthatjuk azt, hogy 1945 és 1948 közötti időszak egyszerű előjátéka volt az 1948-as fordulatnak. Bár már ekkor megfogalmazódtak a későbbi ideológiai és politikai-hatalmi alapelvek az MKP politikájában, de még átfogó káderpolitikai és képzési-oktatási elvekről nem volt szó. Egyrészt a párt ebben az időben elsődlegesen a politikai hatalom megszerzésére, illetve mások kiszorítására törekedett. Ha 1945-től végigolvassuk az MKP legfontosabb programnyilatkozatait, a káderpolitika tekintetében jól követhetőek az ennek megfelelő hangsúlyeltolódások. Így míg 1945 és 1947 között a párt a fő hangsúlyt a közigazgatás - és változó erővel a rendőrség és a honvédség - megtisztítására és "népi káderekkel való felfrissítésére" helyezte, addig 1947-től a gazdasági élet lett a kádercserék legfőbb területe. A politikai uralom átfogó és intézményes kiépítése csak a későbbi célok között szerepelhetett, s ezt az 1948-as esztendő hozta csak meg. Így 1948 előtt jóllehet a gazdaság irányításában vagy az erőszakszervezeteknél - a Gazdasági Főtanácsot, a belügyi tárcát és a katonapolitikai osztályt jellemző kommunista túlsúly miatt - az MKP politikai irányítása jelentős volt, számos más minisztériumban azonban - mint például az oktatási tárcánál - befolyása csak korlátozott mértékben érvényesült.

Másrészt a későbbi időkkel ellentétben ekkor még a kommunista párt egész politikáját - szerveződő és hagyományos mozgalmi jellege miatt is - áthatotta a nagyobb spontaneitás, az alulról jövő szerveződésekkel szembeni türelem, sőt esetenként ezek felkarolása és támogatása. Ezért tudott a NÉKOSZ, baloldali mozgalomként párttámogatásra találni, s vált az oktatás demokratizálásának látványos szimbólumává. A NÉKOSZ testesítette meg az esélyegyenlőségen alapuló oktatás idealisztikus baloldali normáját annak ellenére, hogy működésében a bolsevik forradalmi politizálás minden eleme megtalálható volt.

Végül az 1948-as fordulathoz képest jelentős különbséget jelentett az is, hogy a párt távlati politikai céljai eléréséhez inkább széles társadalmi támogatásra próbált támaszkodni, semmint az erőszak alkalmazására. Az erőszakos hatalmi törekvésekhez ekkor még a kompromisszum és a megnyerés eszközei kapcsolódtak. Így az akkori nyilatkozatokból úgy tűnik, hogy a hatalom megragadásának időszakában a kommunisták nem akarták a régi értelmiséget maguk ellen fordítani. Révai József 1947 nyarán, a Zeneakadémián tartott beszédében még a tolerancia elvére helyezte a hangsúlyt: "Új népi értelmiség kell, ezt valljuk mi is. Mi is síkra szállunk azért, hogy a munkások és parasztok gyermekei minél nagyobb számban jussanak be a középiskolákba és a főiskolákba. De tabula rasa-t nem akarunk. Azt valljuk, hogy az értelmiséget nem lehet gyorsforraló eszközzel, lombikban gyártani. Egy civilizált nemzet nem válthatja fel egyszerűen a maga régi értelmiségét. Mi kezét nyújtunk azoknak, akik hibáztak, ha becsületesen dolgozni akarnak népünkért, nemzetünkért." Persze Révai azért nem hagyott kétséget a "rég" és "új" értelmiség egymáshoz való viszonyáról: "Mi azt hirdetjük: munkásokat az üzemek élére, parasztokat a közigazgatásba, kinyitni a kapukat a nép gyermekei számára a demokrácia, az államigazgatás területén." Mivel azonban a "vezető helyeknek és az értelmiségi posztoknak a száma nem korlátozott, hanem szaporodik", elférnek majd bennük a régiek és az újak egyaránt.

Ezt a "megértő magatartást" azonban az is magyarázza, hogy 1947 végére az MKP akkori vezetőinek fel kellett ismerniük, hogy a "helycsere", a vezető pozíciók új káderekkel való feltöltése nem megy zökkenőmentesen. A koalíciós politizálás nehézségei és kötöttségei mellett a káderutánpótlás nehézségei is szerepet játszottak abban, hogy a közigazgatás 1945 óta követelt reformjában a MKP nagyon óvatos politikát folytatott. Követeléseit kizárólag a B-listázásokra irányultak, illetve ahogy a kommunista belügyminiszter Rajk László az akkori politikai nyelvhasználatban elterjedt szóval kifejezte, az "arányosítás" elvét terjeszti ki az igazgatási

apparátusra. "Az igazi arányosítás az, ha a munkások és parasztok gyermekeit arányszámuknak megfelelően helyezük el a közigazgatásban."

A "munkásság és parasztság fiai" azonban az "arányosításhoz" sem álltak elegendő számban rendelkezésre. A pályamódosításra hajlandó és vállalkozó munkásokat már felszívta a hadsereg, a rendőrség, az államvédelem, valamint a pártapparátus. Fellépett tehát a "káderhiány", a korai magyar "kommunizmus" jellegzetes tünete. Az MKP közigazgatási osztálya már-már kétségbeesve kereste a kádertoborzás forrásait: "Arra a megállapításra jutottunk, hogy a parasztság szegény rétege az, ahonnan a legjobb kádereket nyerhetnénk, mert ezek számára még a legalacsonyabb közigazgatási állások is komoly előrelépést jelentenek. Ennél a rétegnél az a hiba, hogy szervezett tanfolyamokkal nem közelíthető meg, mert például még egy mezőgazdasági városban (Orosháza, Békéscsaba) rendezett tanfolyamon is csak városban lakók vesznek részt. Márpedig a fentebb említett szempontok miatt éppen ez a réteg volna a legértékesebb, mert ez az, amely elől minden előrejutási lehetőség el van zárva, és így örömmel menne a közigazgatásba."

Megválaszolásra vár tehát a kérdés: milyen méretű is volt 1948-ig a munkások és parasztok kiemelése vezetői és értelmiségi posztokra? Feltehető, hogy a Kommunista párt majd tízezer fős függetlenített apparátusa innen merítette kádereit, míg ekkor még az államigazgatásban csak kevés kiemelt munkás- és parasztkádert állítottak vezető posztra. Az 1945 és 1948 között újonnan kinevezett húszezer köztisztviselő között csupán 1106 fő volt korábban munkás- és parasztfoglalkozású, a friss alkalmazottak 5,5 százaléka. Természetesen leginkább a kommunista irányítású tárcák alkalmaztak népi kádereket; egyrészt a belügy, ahol a tiszték 70 százaléka már ekkor munkás és paraszt eredetű volt, másrészt a mezőgazdasági, a pénzügyi, valamint a közlekedési tárcák.

A fordulat évéig hasonló volt a helyzet a termelésirányításban is. Annak ellenére, hogy a Kommunista párt már korábban meghirdette, hogy szervezett munkások kerüljenek vezetői beosztásba, és 1947-ig már jelentős államosítások történtek, a 224 államosított üzemből csak néhánynak az élére neveztek ki munkást, főleg szociális igazgatói beosztásba. De nem változik a helyzet 1948-ra sem. Év végéig az 5.966 vezető állású közül mindössze 848 olyan volt, aki munkásból lett vezető. Befolyásuk azonban jóval nagyobb volt az arányuknál, mivel legtöbbször a száznál több munkást foglalkoztató gyárak élére került.

A fordulat után

1948 a káderpolitikában is radikális fordulatot jelentett. "Népgazdaságunk fejlődésének 5 éves terve azt az időszakot jelzi, amelyben a káderek kérdése központi kérdéssé válik" — hangzott az első 5 éves terv iránymutatásában. A szükségletek, mint a tervszámok általában, ekkor még csupán papíron léteztek: a terv előírta, hogy 1949 és 1954 között mintegy százezer közép- és negyvenezer felsőkádert kell kiképezni. Az Országos Tervhivatal ötvenezer főben jelölte ki az államapparátusba elhelyezkedő új káderek számát. A nagyiparba húszezer mérnököt és további tízezer egyéb alkalmazottat vártak, a társadalmi szervezetekbe és a pártapparátusba pedig további 4500 főt. A "káderigény" azonban, hogy a kor kifejezésével éljünk - az ipari növekedésnél és az irányítási feladatoknál is gyorsabban nőtt. A politikai intézményrendszer és az államosított gazdaság egyes szervei ugyanis mintegy megsokszorozva tükrözték a legfelső irányítás szerkezetét: a tervezési, adatgyűjtési, munkaügyi, statisztikai, ellenőrzési, személyzeti stb. osztályok a hierarchia úgyszólván minden lépcsőfokán megjelentek a minisztériumtól a legkisebb vállalatig, óriási káderszükségletet teremtve.

Feltételezhető, hogy az új, gigantikus államapparátus és termelőszerkezet működtetéséhez akkor sem állt volna rendelkezésre elegendő igazán szakképzett munkaerő, ha minden régi szakembert alkalmaztak volna. Ám az új rendszer csak korlátozott mértékben és feladatkörben kívánta alkalmazni a régi középosztály soraiból kikerült értelmiséget. Az állam és a gazdasági élet irányító posztjaira kiemelt munkásoknak és parasztoknak kellett kerülniük. A politikai vezetés elképzelése leginkább a nagyipari szakmunkásságra épített: a kiemelési tervek a nagyiparban ez idő szerint

dolgozó 174.000 szakmunkás közül 40.000 ember kiemelését irányozták elő, a teljes létszám mintegy 23%-át.

A kiemelték előtt kétféle út nyílt. Egy részüket rögtön vezető beosztásba helyezték, és a szükséges képzettséget pótlólag, esti vagy levelező oktatás útján szerezhették meg. A fiatalabbak többsége iskolába került. Ők voltak a reményteli "új, politikailag elkötelezett népi értelmiség", az ipar megbízható mérnök- és technikusgárdája, az új iskolák "hű pedagógusai", a párt- és államapparátus társadalmi származása tekintetében is megfelelő szakértőgárdája. Miattuk hozták létre a szakérettségi intézményét.

* * *

A szakérettségis rendszer 1948-ban jött létre a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 51600 VKM számú rendelete alapján: "középiskolai képzésben nem részesült 17 évet betöltött és 32 évesnél nem idősebb férfi és női üzemi dolgozók számára szakérettségire előkészítő tanfolyamokat kell szervezni." Ezeknek az előbb egy éves, majd két éves tanfolyamoknak az elvégzése, vagyis a szakérettségi letétele, a miniszter 1949-ben kiadott 169000 VKM. sz. rendelete alapján, felvételi vizsga nélküli egyetemi, illetve főiskolai tanulmányokra képesített.

A kiválasztás, vagy ahogy akkoriban mondták, a toborzás szempontjait is megszabták a rendeletek. Eredetileg kizárólag munkásokat és munkások gyermekeit kívánták szakérettségire engedni. Csak később, a toborzási nehézségek miatt terjesztették ki a szakérettségi rendszerét a parasztságra is, előnyben részesítve azonban a termelőszövetkezeti tagokat és az állami gazdaságok alkalmazottait. Az elvárások azonban keresztezték egymást: a gyáraknak az első ötéves tervnek megfelelően egyszerre kellett fokozni a termelést, és a legjobb szakmunkásokat elküldeni szakérettségire. Mit volt mit tenni, rangsorolták az elvárásokat, és inkább a könnyebben nélkülözhető munkásokat jelölték szakérettségire. Nem csoda, hogy az "éberség jegyében született" jelentések "káderrejtegetésről" panaszkodtak, arról, hogy az üzemek húzódoznak az emberek kijelölésétől, és csak legvégül, az utolsó pillanatban, kampányszerűen töltik ki a kereteket. Előfordult, hogy a jelölteket úgy tájékoztatták, hogy az ösztöndíjon kívül a teljes fizetésüket is megkapják majd a tanulmányi idő alatt, hogy vonzóbbá váljon a beiskolázás, vagy egyszerűen "nem tájékoztatták a kiszemelt személyeket semmiről". A kiválasztást követő első orvosi vizsgálat alkalmával azonban gyakran kiderült, hogy a jelöltek között sok a gyenge fizikumú. 1951-ben például Debrecenben 231 jelölt közül 39-nél állapították meg, hogy szívbeteg vagy arra hajlamos. A leggyakoribb betegség a TBC, az idegi labilitás és a vesebaj volt.

Külön problémát jelentett, hogy az értelmiségi és úgynevezett "egyéb" származásúak viszonylag nagy számban kerültek szakérettségire, s félték, hogy e miatt a szakérettségi nem lesz képes biztosítani a kítűzött 60%-os munkás-paraszt származási arányszámokat az egyetemeken. Ezért rendszeressé váltak a speciális rostálások a felvettek között, de az értelmiségi és "egyéb" származásúak aránya mindvégig viszonylag magas, 15-20% maradt.

A szakérettségi létrehozóinak hamar be kellett látni, hogy az előkészítő nem törekedhet arra, hogy általános műveltséget nyújtson. A tanulmányi követelményeket a magyar helyesírás elsajátítására, bizonyos ideológiai tárgyakra és a legfontosabb szakmai ismeretekre szűkítették, és a jobb eredmények érdekében még az orosz nyelv oktatásáról is lemondtak. És mindezért persze a pártvezetés a minisztériumot, a minisztérium pedig az egyetemeket tette felelőssé: "A tanszemélyzet a maga módján értelmezte a lemorzsolódásból adódó feladatokat. Minden átmenet nélkül támasztottak nagyobb követelményeket a hallgatókkal szemben. Így vélték, elérkezett az ideje annak, hogy megszabaduljanak a gyengébb, főleg szakértett hallgatóktól."

A lemorzsolódást azonban a tanulmányi követelmények csökkentésével sem sikerült évi 20-30 százalék alá szorítani. Ezért az elégtelen eredményű hallgatókat nem hagyták lemorzsolódni, hanem a következő félévben más szakra irányították át. Ebben az egyes szakok nehézségi foka

mellett annak politikai fontossága is szerepet játszott. Például aki mérnöki szakon megbukott, azt bölcsész kollégistának tették át, a bölcsészek viszont a továbbiakban agrárszakra mehettek stb. A tanulmányi kudarc tehát új feladatot jelentett, s egyszerre keltette a bizonytalanság és valamiféle magabiztosság érzetét. Világossá vált, hogy a jelöltetekből tűzön-vízen át szakembert csinálnak. "A szakérettségis tanfolyamon az a nézet alakult ki, hogy a tanfolyamon megbukni nem lehet és onnan senkit nem távolítanak el". A lemorzsolódás azonban így sem szűnt meg. Akik végképp nem bírták az iramot, orvosi igazolással kérhettek halasztást, azt remélve, hogy a következő évben már nem lesz rájuk szükség. Mások elköltöztek a kollégiumból, s hamis lakcímet hagytak meg, vagy családjukkal letagadtatták hazatérésüket.

A szakérettségis tanfolyamok fennállásának néhány éve alatt több mint 23 ezer kiemelt hallgató járta a gyorsított képzés útjait. A statisztika jól mutatja a kollégiumok felfutását, majd későbbi visszafogását:

Szakérettségire járt hallgatók száma (1948-1956):

1948/49	580 fő
1949/50	2.000 fő
1950/51	4.354 fő
1951/52	4.000 fő
1952/53	7.700 fő
1953/54	7.800 fő
1954/55	6.000 fő
1955/56	4.700 fő

Az egyetemen továbbtanuló szakérettségisek száma ugyanakkor a következőképpen alakult:

Egyetemek és főiskolák szakérettségit végzett hallgatóinak száma:	A szakérettségis hallgatók aránya az egyetemek és főiskolák nappali tagozatán:
---	--

1949/50	440	2 %
1950/51	1.912	7 %
1951/52	4.071	12 %
1952/53	7.674	21 %
1953/54	7.793	20 %
1954/55	6.026	17 %
1955/56	4.700	13 %

Még érdekesebb a kép, ha a felvett szakérettségisek számát a hagyományos úton egyetemre és főiskolára került munkás és parasztszármazású hallgatók számához viszonyítjuk. Míg 1950/51-ben az első évesek között arányuk csak 25% volt, 1951/52-re ez már 50%-ra emelkedett, s a későbbi években ez tovább nőtt. Mindez jól érzékelteti, hogy a szakérettségi intézményének egyre inkább döntő szerepe lett a felsőfokú beiskolázások származási kvótáinak teljesítésében.

Elmondható azonban, hogy a szakérettségisek az egyetemről még nagyobb arányban hullottak ki, mint az előkészítő tanfolyamokról. Legtöbbször az első évfolyamot nem bírták: 1950/51-ben a lemorzsolódás 50 százalékos, a későbbiekben általában 35-40 százalékos volt. A bukások száma még nagyobb volt: a Közoktatási Minisztérium adatai szerint az 1951/52. tanév első félévében például a Budapesti Műszaki Egyetemen a szakérettségiseknek nem kevesebb, mint 95%-a bukott meg valamilyen tárgyból.

Mindez természetesen veszélyeztette a káderpolitika eredeti célkitűzéseit. Nem meglepő hát, hogy a szakérettségisek ügyében egyre nagyobb nyomás nehezedett az egyetemekre. 1949-től egymást követték a leiratok, amelyek felszólították az oktatói kart, hogy csökkentse minimálisra a

lemorzsolódást. "Az új értelmiségnek jobbnak kell lennie a réginél, de lemorzsolódnia sem szabad" - szögezi le lakonikusan az egyik egyetem dékánja már 1949-ben.

A lemorzsolódás ellen kezdetben a tervteljesítés logikája szerint, újabb, pótlólagos beiskolázásokkal küzdöttek. De minthogy hallgatókat csak az első évfolyamra lehetett felvenni, a lemorzsolódás pedig az összes évfolyamon előfordult, az elsősök száma vészes növekedésnek indult. 1951/52-re már hozzávetőleg 5000 elsőéves és 5000 másodéves hallgató jutott 2000 felsőbb éves hallgatóra. Az egyetemek oktatási rendje kezdett felborulni, hiszen mindinkább csak kezdő évfolyamokat oktattak, s ebben sem bizonyultak igazán hatékonyak.

A lemorzsolódással szemben természetesen mindez nem sokat segített. A Műszaki Egyetemen 1950/51-ben a szakérettségis hallgatók 50 százaléka folyamodott a tanulmányi osztályhoz a munkakönyvéért, amire igen szigorú rendszabályokat léptettek életbe. A vizsgaidőszak alatt állandó telefonösszeköttetést tartottak fenn a szakminisztériumokkal, s a meg nem jelent, illetve a megbukott hallgatók nevét naponta közölték. Felvetődött az is, hogy az egyetemet elhagyó szakérettet kötelezzék a kapott ösztöndíj megfizetésére. A dékánok feladatává tették, hogy minden egyes lemorzsolódott hallgatóról derítsék ki, hogy milyen üzemben helyezkedett el, s hívják vissza őket. A szakértetteket alkalmazó vállalatokkal szemben a "törvény biztosította feljelentés jogával" kell élni, olvashatjuk az egyik iratban. Pedig a döntés, hogy kimaradjon az egyetemről, sem a szakérettségiseknek, sem más rendhagyó képzésben résztvevőknek nem volt egyszerű. Hiszen képzésük nemcsak az intézménynek jelentett politikai feladatot, hanem a hallgatók is érezték, hogy politikai elvárásoknak tesznek eleget. Kudarcuk tehát világnézeti (politikai), sőt nemritkán egzisztenciális bukás is volt egyben.

1952-ben a politikai felső vezetés megkísérelt változtatni a kialakult helyzeten. "Az MDP KV Titkárságának 1952. április 23-i ülésén felmérték a felsőoktatás mennyiségi felfutásának a képzés színvonalára gyakorolt negatív hatását, s határozatot hoztak a beiskolázási tervszámok leszállítására, továbbá a munkás- és parasztszármazású hallgatók - a gyakorlatban egyre nehezebben tartható - magas arányának bizonyos fokú csökkentésére." Megbírálták a szakérettségis beiskolázás túlfeszítettségét, a képzés bizonyos hiányosságait, a szelekció hiányát, s ezzel párhuzamosan 65%-ra mérsékeltek a korábban már 70%-ban megszabott egyetemi és főiskolai munkás-paraszt származási kvótákat. Mindez azonban még "nem a gazdasági növekedés ütemének csökkentéséből következett, hanem a felsőoktatás gyakorlatában felhalmozódott nehézségek mérlegeléséből fakadt."

A szakérettségi történetében az elhaláshoz, megszűnéshez vezető döntő fordulatot az 1953-as év hozta. Ekkor végzett az első igazán felduzzasztott egyetemi évfolyam, ekkor kezdődtek az első elhelyezkedési nehézségek. Ezért 1953-ban minisztertanácsi rendeletben utasították az egyetemeket, hogy átlagban 12 százalékkal csökkentsék a hallgatók létszámát. Könnyebben engedélyezték a szakérettségisek kimaradását is. Ennek következtében az elsőéves szakérettségisek közül a Budapesti Műszaki Egyetemről 40%, az összes egyetemekről pedig az átlagosan az elsőéves szakérettek 26 százaléka adta fel tanulmányait. S bár a nagyfokú kimaradás láttán a központi szervek újabb intézkedésekkel igyekeztek visszafordítani a folyamatot, végül is csökkent a nyomás azokra a hallgatókra, akik nem akarták folytatni tanulmányaikat.

Ezt tükrözi az MDP KV agitációs és propaganda osztályának 1954. júliusi jelentése is: "A tanszemélyzet a maga módján értelmezte a határozatból adódó feladatokat. Minden átmenet nélkül támasztottak nagyobb követelményeket a hallgatókkal szemben. Így vélték, elérkezett az ideje annak, hogy megszabaduljanak a gyengébb, főleg szakérett hallgatóktól. Kizárólag a gyengék lemorzsolódásában látták és látják még ma is sokszor az egyetemi színvonal emelésének feltételét." S a következményekről: "Három legnagyobb műszaki egyetemünkről lemorzsolódott 1260 hallgató, s ennek csaknem fele szakérettségis volt."

A szakérettségi kollégiumi képzés rendszerét az eredeti terveknek megfelelően 1955-ben szüntették meg. Természetesen a szakérettségi kapcsán nemcsak a nehézségek voltak a jellemzők. A hallgatók többsége sikeresen jutott túl a vizsgákon, s szerzett ilyen vagy olyan diplomát. Sorsuk azonban a

továbbiakban sem volt mindennapi. A politikai vezetés hosszú időn keresztül kitüntetett figyelemmel kísérte és irányította életpályájukat, bár a későbbi politikai fordulatok alapvetően megváltoztatták politikai megítélésüket és szakmai lehetőségeiket. Hogyan is történt mindez - erre szeretnénk volna választ kapni a szakértősségekkel tíz éve és most folytatott beszélgetéseinkben.

"Amikor én bejelentettem, hogy Sztálin meghalt, sose felejttem el, ott a kommunistáknak akkor felele kezdett sírni. Az volt, hogy itt a világ vége. Nekünk végünk. Elkezdtek bőgni ezek a szakértősségek, egy részük. Ott jelenttem be az ebédnél. Sose felejttem el."